

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ САНКЦІЙ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF SANCTIONS IN INTERNATIONAL LAW

Ведькал В.А., к.і.н, доцент,
доцент кафедри європейського та міжнародного права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Агамалієв Е.А., студент II курсу магістратури
юридичного факультету
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Стаття призначена вивченню теоретичних аспектів міжнародних санкцій та особливостей їх застосування на практиці. Було визначено, що поняття «санкції» чітко не визначається міжнародно-правовими документами, тому існують різні підходи до його визначення; серед них можна виділити термін, закріплений в юридичному словнику, а саме: «санкція» – це система примусових заходів військового, економічного і політичного характеру, що застосовуються щодо держави, яка порушує міжнародну угоду; а також думки з цього приводу таких спеціалістів галузі права, як В.А. Василенко, А.В. Калінін, П.Н. Бірюков. Було з'ясовано, що існують різні підстави для класифікації міжнародних санкцій; по-перше, це рівні міжнародних санкцій, а саме: глобальний рівень, міждержавний рівень, галузевий рівень, корпоративний рівень та індивідуальний рівень; по-друге, розподіл щодо суб'єктів, від яких походить ініціатива застосування санкцій: індивідуальні та колективні санкції. Визначено, що індивідуальні санкції також поділяються на репресалії, реторсії, розрив чи призупинення дипломатичних або консульських відносин та самооборона; а колективні – на припинення прав і привілеїв, що випливають із членства в міжнародній організації, виключення держави-правопорушника з міжнародного спілкування, колективні збройні заходи для підтримання міжнародного миру і безпеки. Також було з'ясовано види санкцій за характером сил і засобів, що застосовуються в порядку здійснення санкцій: військові санкції і невійськові санкції, які поділяються на економічні, політичні та дипломатичні. Було досліджено особливості застосування на практиці різних видів міжнародних санкцій. Проаналізовано, що економічні санкції є найбільш поширеним видом примусових заходів щодо держави-порушника, а військові санкції застосовуються державою для відсічі агресії як крайня необхідність.

Ключові слова: міжнародні санкції, класифікація санкцій, РБ ООН, примусові заходи, міжнародно-правова відповідальність.

This article is devoted to the study of theoretical aspects of international sanctions and the peculiarities of their application in practice. It was determined that the concept of "sanction" is not clearly defined by international law, so there are different approaches to its definition; among them is the term enshrined in the legal dictionary, namely "sanction" – a system of coercive measures of military, economic and political nature, applied to a state that violates an international agreement; as well as opinions on this subject of such specialists in the field of law as V.A. Vasilenko, A.V. Kalinin, P.N. Biryukov. It was found that there are different grounds for classifying international sanctions; first, these are the levels of international sanctions: global level, interstate level, sectoral level, corporate and individual level; secondly, the distribution in relation to the subjects from which the initiative for the application of the sanction originates: individual and collective sanctions. It is determined that individual sanctions are also divided into retaliation, retaliation, severance or suspension of diplomatic or consular relations and self-defense; and collective: the termination of rights and privileges arising from membership in an international organization, the exclusion of the offending state from international communication, collective armed measures to maintain international peace and security. The types of sanctions by the nature of the forces and means used in the implementation of sanctions were also clarified: military sanctions and non-military sanctions, which are divided into economic, political and diplomatic. The peculiarities of the application of various types of international sanctions in practice were studied. It is analyzed that economic sanctions are the most common type of coercive measures against the offending state, and military sanctions are used by the state to repel aggression as a last resort. The peculiarities of the application of various types of international sanctions in practice were studied.

Key words: international sanctions, classification of sanctions, UN Security Council, coercive measures, international legal responsibility.

Виконання всіма державами загально визначених принципів і норм міжнародного права набуває особливого значення в сучасному світі. Існує потреба в ефективних заходах у відповідь на загрози сучасності, а саме підвищення ролі правових засобів забезпечення міжнародного правопорядку, серед яких особливе місце займають міжнародні санкції як стримуючі заходи, що використовуються державами або міжнародними організаціями проти держав, які порушили міжнародно-правові норми, з метою відновлення справедливості.

Інститут санкцій як міжнародно-правова категорія розвивався водночас із розвитком міжнародного права. До появи Ліги Націй «санкціями» визначали переважно економічні заходи впливу. З 1920 р., із закріпленням певних норм Статуту Ліги Націй, термін «санкції» став розумітися значно ширше, а подальша діяльність ООН тільки посилює цю тенденцію. Основні міжнародно-правові документи чітко не закріплюють зміст терміну «санкції», проте надають міжнародним структурам певний обсяг компетенцій, пов'язаний із примусом. Тому сучасні санкції набули значення більше заходів примусу, а не форм відповідальності. Позбавлення права Німеччини і Японії мати збройні сили після Другої світової війни також можна вважати різновидом санкцій, котрі були прийняті на підставі права на примус, яке мала ООН.

В Юридичному словнику терміном «санкція» позначають систему примусових заходів військового, економічного і політичного характеру, що застосовуються щодо держави, яка порушує міжнародну угоду [1].

У теорії міжнародного права немає єдиного підходу до визначення поняття «санкції». В.А. Василенко до санкцій відносить усі види правомірному примусу, здійснюваного як державами, так і міжнародними організаціями. Основними елементами міжнародно-правових санкцій «стали: реторсії; репресалії (виключно неозброєні); самооборона; колективні неозброєні і озброєні примусові заходи, здійснювані міжнародними організаціями» [2].

На думку А.В. Калініна, «санкції – це колективні примусові заходи, що застосовуються з використанням інституційного механізму міжнародних організацій до правопорушника з метою спонукання його до виконання своїх міжнародних зобов'язань».

П.Н. Бірюков санкціями називає дозволені міжнародним правом і здійснювані в особливому процесуальному порядку примусові заходи, що застосовуються суб'єктами міжнародного права для охорони міжнародного правопорядку, коли правопорушник відмовляється припинити правопорушення, відновити права потерпілих і добровільно виконати зобов'язання, що випливають з його відповідальності [3].

Отже, в міжнародному публічному праві з поняттям «санкції» асоціюють не види відповідальності, а примусові заходи. Вони пов'язані з відповідальністю, але не зводяться до неї та представляють самостійний інститут міжнародного публічного права.

На сучасному етапі можна виділити п'ять рівнів міжнародних санкцій: 1) глобальний рівень – санкції, які застосовуються міжнародними організаціями, такими як ООН, ЄБРР, ЄС тощо; 2) міждержавний рівень – запроваджуються державами або групами держав; 3) галузевий рівень – рівень окремих державних інститутів або галузей економіки, що стосуються співробітництва між країнами; 4) корпоративний рівень – рівень транснаціональних корпорацій, державних та приватних фірм; 5) індивідуальний рівень – до нього належать санкції, застосовувані до окремих громадян, фізичних осіб [4, с. 69].

Ще однією підставою для класифікації міжнародних санкцій є їх розподіл щодо суб'єктів, від яких походить ініціатива застосування санкцій. За цією підставою розрізняють такі групи санкцій: 1) санкції, які застосовуються окремою державою в порядку самопомоги (індивідуальні санкції); 2) санкції, які застосовуються групою держав або за допомогою міжнародних організацій (колективні санкції).

Кожна із зазначених груп має свої різновиди. Санкціями, здійснюваними в порядку самопомоги (індивідуальними санкціями), є репресалії, реторсії, розрив чи припинення дипломатичних або консульських відносин, самооборона.

Реторсія (лат. *retorsio* – зворотна дія) – відповідні обмежувальні заходи; правомірні примусові дії держави, що здійснюються у відповідь на недружній акт іншої держави, що не становить міжнародного правопорушення. Реторсія – інструмент реалізації та застосування на практиці принципу взаємності у двосторонніх міжнародних відносинах. Прикладом реторсії у відповідь на недружній акт може служити відзив посла у відповідь на недружню заяву офіційного представника країни, що приймає посольство, на адресу країни, яку представляє посол. Заходи, які використовуються в якості реторсії, повинні бути пропорційні акту, що їх створив і припинитися з моменту відновлення попереднього стану.

Репресалії – індивідуальні правомірні примусові заходи, що вживаються у двосторонніх відносинах однією державою у відповідь на серйозні делікти і міжнародні злочини, вчинені іншою державою. Примусовий характер репресалій означає використання щодо правопорушника заходів, яке у звичайних умовах протиправне, а правомірне у випадках, коли ці заходи здійснюються у відповідь і мають пропорційний характер. Умовою правомірності застосування репресалій є те, що вони мають свою виняткову мету спонукати державу-правопорушника до припинення делікту, відшкодування шкоди або збитків чи іншого альтернативного вирішення ситуації.

Наступним видом індивідуальних санкцій є розрив або припинення дипломатичних і консульських відносин, що являє собою тимчасове або постійне припинення потерпілою державою дипломатичних або консульських зв'язків з державою-порушником. При цьому розрив дипломатичних відносин не означає автоматичного розриву консульських відносин.

Самооборона як особливий вид санкцій індивідуального характеру зводиться до застосування до держави-правопорушника збройних заходів відповідно до Статуту ООН (ст. 51) [5] у відповідь на збройний напад. У міжнародному праві виділяють два види самооборони: необхідна оборона і самооборона від агресії.

Щодо колективних санкцій, слід зазначити, що відповідно до Статуту ООН їх можуть застосовувати РБ ООН і регіональні міжнародні організації. Колективні заходи застосовуються за необхідності запобігання загрози миру

і припинення акту агресії, а також з метою запобігання погіршенню міжнародного збройного конфлікту. Санкції збройного характеру повинні застосовуватися, якщо інші заходи впливу не діють.

До колективних санкцій належать:

- 1) припинення прав і привілеїв, що випливають із членства в міжнародній організації;
- 2) виключення держави-правопорушника з міжнародного спілкування;
- 3) колективні збройні заходи для підтримання міжнародного миру і безпеки.

Рада Безпеки ООН являється головним органом, на який покладено обов'язок підтримання міжнародного миру і безпеки. Вона володіє виключним правом і дискреційними повноваженнями з приводу кваліфікації ситуації щодо загрози миру, порушення миру або акту агресії. Ця кваліфікація є єдиною юридичною підставою правомірного застосування санкцій міжнародним співтовариством від здійснення заходів економічного впливу до використання військової сили.

За характером сил і засобів, що застосовуються в порядку здійснення санкцій, виділяють санкції, пов'язані із застосуванням збройної сили (військові санкції) і санкції, які не пов'язані із застосуванням збройної сили (невійськові санкції). Своєю чергою невійськові санкції поділяються на економічні, політичні та дипломатичні.

Що стосується військових санкцій, то вони застосовуються державою для відсічі агресії, коли інші вжиті заходи не діють. Основною метою кожної держави має бути недопущення застосування щодо неї санкцій військового характеру. Застосування військових санкцій реалізується через систему миротворчої діяльності Організації Об'єднаних Націй. Застосування збройної сили однією державою проти іншої заборонено і є міжнародним злочином, якщо не йдеться про заходи самооборони у відповідь на збройний напад або про участь у санкціях за рішенням РБ ООН.

Для застосування військових санкцій необхідно перш за все вирішити питання про конкретний вид, необхідний для врегулювання обстановки у світі, залучення держави до відповідальності і відновлення справедливості. Основними видами військових санкцій є:

- 1) самооборона;
- 2) миротворчі операції з примусу до миру – акції, які мають на меті попередження, локалізацію або припинення військових конфліктів;
- 3) роззброєння і розпуск збройних формувань – за своєю суттю вид військових санкцій, близький до контролю над озброєннями;
- 4) знищення військового потенціалу – військовий потенціал виражається в наявності збройних сил і навчальних резервів, у кількості та якості озброєння і військової техніки та ступеня освоєння їх особовим складом тощо;
- 5) ліквідація мілітаристських організацій – метою ліквідації мілітаристських організацій є виправдання політики постійного нарощування військової потужності держави і водночас допустимості використання військової сили у вирішенні міжнародних і внутрішніх конфліктів.

Щодо невійськових санкцій, першим їх видом є економічні санкції. Метою їхнього введення є нанесення максимальних матеріальних збитків державі, її економічна ізоляція. Вони завжди спрямовані на найбільш уразливі галузі. Наслідком впливу є відмова країни від певного політичного курсу.

Економічні санкції можуть варіюватися від введення імпорتنних мит на товари і блокування експорту певних товарів до повної морської блокади портів призначення. Найбільш відомими прикладами економічних санкцій є такі: континентальна система Наполеона 1806–1814 рр., спрямована проти британської торгівлі, санкції ООН щодо ПАР Зімбабве, Іраку (1990–2003 рр.) [6].

Метою ж дипломатичних санкцій є здійснення впливу на рівень міждержавних відносин держави – об'єкта санкцій і держав – членів ООН. Серед форм здійснення дипломатичних санкцій можна виділити повне або часткове припинення дипломатичних відносин, скорочення чисельності дипломатичного персоналу або зниження його рівня. Наприклад, відповідно до резолюції РБ ООН № 757 Рада постановила всім державам знизити рівень дипломатичних представництв і консульських установ Югославії [7].

Отже, застосування міжнародних санкцій належить до найбільш складних і значних питань сучасного міжнародного права. Як ми бачимо, нормативно-правовими актами чітко не закріплено поняття «санкції», тому дослідники

трактують його зовсім по-різному. Незалежно від того, є санкції військовими чи не пов'язаними з використанням військової сили, вони повинні вводитися суворо відповідно до Статуту ООН, згідно з принципами і нормами міжнародного права, бути виправданими, адекватними і цілеспрямованими. Також варто зазначити, що санкції невійськового характеру можуть застосовуватися як окремо від військових санкцій, так і одночасно з ними. Як приклад можна навести санкції, введені РБ ООН щодо Іраку у зв'язку з його агресією проти Кувейту в 1990 р. Проаналізувавши світову практику застосування санкцій, можна зробити висновок про те, що економічні санкції є найбільш поширеним видом примусових заходів щодо держави-порушника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юридический словарь / гл. ред. С.Н. Братусь [и др.]. Москва : Госюриздат, 1953. URL: https://soviet_legal.academic.ru/1617 (дата звернення: 12 жовтня 2021 р.)
2. Василенко В.А. Международно-правовые санкции. Киев : Вища школа, 1982. С. 68.
3. Бирюков П.Н. Международное право : учеб. пособие. Москва, 1998. С. 74.
4. Семёнов, А.В. Политико-экономические санкции в современных международных отношениях. URL: <https://docviewer.yandex.ua/?url=http://CyberLeninka.ru/article/n/politiko-ekonomicheskie-sanktsii-v-sovremennyh-mezhdunarodnyh-otnosheniyah.pdf&name=politiko-ekonomicheskie-sanktsii-v-sovremennyh-mezhdunarodnyh-otnosheniyah.pdf&lang=ru&c=57f01cbb2b9e>
5. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. Статут ООН від 26 червня 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 15 жовтня 2021 р.)
6. Зейнешева Т.Ж. Виды санкций в международном праве. Евразийский научный журнал. 2017. № 4. С. 117.
7. Резолюція Ради Безпеки ООН №757 від 30 травня 1992 р. URL: https://xn--80affa3aj0al.xn--80asehdb/#/im?p=u319901912_5297682178302351793 (дата звернення: 16 жовтня 2021 р.)